

DOROTA GŁUSZAK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5781-947X>

O TECHNIKACH TŁUMACZENIA NAZW OBCYCH W XVII-WIECZNEJ PUBLICYSTYCE ROSYJSKIEJ

ON THE TECHNIQUES OF FOREIGN NAMES TRANSLATION IN RUSSIAN OPINION JOURNALISM OF THE 17TH CENTURY

The following paper presents techniques that arise in translating nouns of foreign origin in Russian opinion journalism. Translational texts published under the common name of *Vesti-Kuranty* served as the source. The material for analysis was extracted from all available editions of the manuscripts produced in 1600–1670. The article aims to present selected techniques used by 17th century translators that were meant to serve as prompts for understanding words unknown in Russian at that time and demonstrate different translation solutions aimed at introducing foreign phrases and values.

Keywords: techniques of translating, foreign names, opinion journalism of the 17th century, *Vesti-Kuranty*

Rola kontaktów z innymi językami w historii każdego języka naturalnego na dowolnym etapie jego istnienia jest oczywista. Zapożyczenia są nieodłącznym elementem, który dopełnia i rozbudowuje system języka ojczystego. Problemy kontaktów językowych muszą zatem pozostawać w centrum zainteresowań lingwistów¹. Właśnie proces zapożyczenia należy uznać za jeden z najważniejszych wśród tych, które wzbogacają zasób leksykalny języka². Każde zapożyczenie w procesie ewolucji języka możemy rozpatrywać jako nowe zjawisko, gdyż każde w którymś momencie pojawia się w nowym dla niego systemie.

Mając to na uwadze, stawiam sobie za cel przedstawienie technik tłumaczenia w przekładach nazw pochodzenia obcego i niektórych

¹ Пор. Е. Э. Биржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутина, *Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования*, Наука, Ленинград 1972, s. 5.

² Пор. И. И. Огиенко, *Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык*, URSS, Москва 2009, s. 10.

stosowanych przez tłumaczy zabiegów, które służą wyjaśnieniu terminu obcego, przybliżeniu znaczenia wyrazu dotychczas nieznanego w języku-biorcy. Na początkowym etapie występowania zapożyczeń w nowym otoczeniu językowym da się bowiem zaobserwować stopniowa asymilacja, dostosowanie do systemu języka rosyjskiego na poziomie fonetycznym i morfologicznym, rozszerzenie bądź zawężenie znaczenia, które słowo posiadało w języku źródłowym. Badanie leksyki oparte na materiale XVII-wiecznych tekstów należących do gatunku publicystyki rosyjskiej pozwoli, jak się wydaje, prześledzić proces inkorporowania jednostek leksykalnych do nowego otoczenia językowego oraz zaprezentować ich adaptację.

Materiał językowy będący przedmiotem analizy został wyekscerpowany z tekstów wiadomości tłumaczonych na język rosyjski. Przekładem zajmowali się diacy pracujący w ówczesnym Urzędzie Spraw Zagranicznych³, a teksty przygotowywane były dla cara i jego najbliższego otoczenia – bojarów, o czym świadczą następujące formuły umieszczane przy głównym tekście dokumentów: *великому государю чтено и боярам, великому государю чтена*⁴. Pierwotnie więc odbiorcą przekładu była ścisła elita rosyjska. O wydaniu periodycznym wiadomości zagranicznych dla coraz szerszych kręgów można mówić dopiero od XVIII wieku⁵. Podobne marginalia świadczą jednak o tym, że teksty już stulecie wcześniej znajdowały się w obiegu i służyły jako źródło informacji⁶.

Do analizy wykorzystano wydania rękopisów z lat 1600–1670, które odpowiadają wymogom tekstów do prowadzenia badań lingwistycznych. Dotychczas opublikowano następujące pozycje:

1. *Вести-Куранты 1600–1639 гг.*, С. И. Котков (ред.), издание подготовили: Н. И. Тарабасова, В. Г. Демьянов, А. И. Сумкина, Наука, Москва 1972.

2. *Вести-Куранты 1642–1644 гг.*, С. И. Котков (ред.), изд. подгот.: Н. И. Тарабасова, В. Г. Демьянов, А. И. Сумкина, Наука, Москва 1976.

³ Tłumaczenie terminu *Посольский приказ* wg A. Markunas, Z. Nimron, A. Purisman, *Русско-польский учебный словарь исторических терминов. Rosyjsko-polski dydaktyczny słownik terminów historycznych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2000, s. 92.

⁴ Por. С. М. Шамин, *Вести-Куранты 1656 г., 1660–1662 гг., 1664–1670 гг.* [wstęp], s. 33–34.

⁵ Zob. А. И. Сумкина, Н. И. Тарабасова, *Вести-Куранты 1600–1639 гг.* [wstęp], s. 4.

⁶ Zob. В. Г. Демьянов, *Вести-Куранты 1651–1652 гг., 1654–1656 гг., 1658–1660 гг.* [wstęp], s. 6.

3. *Вести-Куранты 1645–1646, 1648 гг.*, С.И. Котков (ред.), изд. подгот.: Н.И. Тарабасова, В.Г. Демьянов, Наука, Москва 1980.

4. *Вести-Куранты 1648–1650 гг.*, С.И. Котков (ред.), изд. подгот.: В.Г. Демьянов, Р.В. Бахтурина, Наука, Москва 1983.

5. *Вести-Куранты 1651–1652 гг., 1654–1656 гг., 1658–1660 гг.*, В.П. Вомперский (ред.), изд. подгот.: В.Г. Демьянов, Наука, Москва 1996.

6. *Вести-Куранты 1656 г., 1660–1662 гг., 1664–1670 гг.*, А.М. Молдован, И. Майер (ред.), изд. подгот.: В.Г. Демьянов, Рукописные памятники Древней Руси, Москва 2009.

Zebraane teksty, wydane pod nazwą *Vesti-Kuranty*, stanowią źródło informacji o sytuacji społeczno-ekonomicznej i politycznej w Europie, są tłumaczeniami umów międzynarodowych i korespondencji, dokumentów handlowych dostarczonych przez kupców zagranicznych, zawierają opisy działań wojennych i konfliktów zbrojnych, w które obfitowała badana epoka. Poza nielicznymi wyjątkami teksty zaczynają się od słów: *перевод с...*, tj. przekład z... Przytoczmy przykłady: *Перевод с аглинсково вестовова писма V-K⁷ I*, s. 26; *Перевод с вестового писма V-K I*, s. 86; *Перевод с вестовой печатной тетради V-K II*, s. 11; *Перевод с писменных немецких вестей V-K III*, s. 108; *Перевод з дву вестовых печатных листов V-K III*, s. 102; *Перевод с посылной грамотки V-K III*, s. 253 itp. Znaczące jest, że słowo *kuranty* jako nazwę gazety zagranicznej po raz pierwszy odnotowano pod rokiem 1649: *в переводе с курантов сентября въ К дн написано I договорных статей V-K IV*, s. 162. Wyraz zaczyna się powtarzać w tekstach datowanych po roku 1651: *Перевод з галанских печатных курантов V-K V*, s. 28; *Перевод с немецких курантовъ V-K V*, s. 118 (i sześć innych poświadczeń), a w tekstach pochodzących z lat 1656–1670 pojawia się już regularnie w formułach początkowych. W przykładach z V-K VI: *Перевод с галанских печатных курантовъ*, s. 178; *Перевод с цесарских печатных курантовъ*, s. 172; *Перевод с полских курантов*, s. 180; *Перевод с немецких печатных и писменных курантовъ*, s. 167 (plus 173 użycia w pozostałych tekstach wiadomości).

Należy jednak w tym miejscu zaznaczyć, że niekiedy wiadomości powstawały na podstawie spisywania informacji przekazywanych

⁷ Tu i dalej w tekście *Vesti-Kuranty*. Cyfra rzymska od I do VI oznacza numer tomu.

w formie ustnej⁸, nie można ich wobec tego uznać za dokładne przekłady tekstów obcojęzycznych.

Obiektem badań są zapożyczenia leksykalne – rzeczowniki, których formy pozwolą przedstawić początkowe etapy funkcjonowania wyrazów w tekstach rosyjskich, i trudności, z którymi wiąże się przenikanie nowych słów do języka. Rozwiązania stosowane w celu objaśnienia wyrazów pochodzenia obcego, które odnajdujemy w zabytkach piśmiennictwa, są dziełem tłumaczy-redaktorów rosyjskich, tak zwanych *курантельщиков*, pracujących nad stroną formalną i techniczną tekstów, a także ich zawartością leksykalną. Nad przekładem i zapisem wiadomości mogło pracować jednocześnie wielu redaktorów, tłumaczy, korektorów i składaczy⁹. Słowa, które zdaniem osób pracujących nad przygotowaniem tekstu wymagały wyjaśnień, niekiedy otrzymywały stosowny przypis na marginesie, wyróżniony graficznie specjalnym nawiasem. Na przykład we fragmencie: *а аглинскоу караван на море вскорѣ ж поидетъ под началомъ князя Роберта*, przy imieniu własnym czytamy: *Робертъ аглинского короля брат*¹⁰. W innym tekście przy wyrazie *республики* dodano komentarz: *как агличаны или галанцы Рѣчь Посполитая*¹¹. Odnaleźć można i objaśnienia toponimów, na przykład przy nazwie geograficznej *Мадрил* na marginesie zanotowano: *[ш]¹²панского [к]ороля владѣнье*¹³.

W *Wielkim słowniku poprawnej polszczyzny* pod redakcją Andrzeja Markowskiego według kryterium stopnia przyswojenia wyodrębniono następujące grupy zapożyczeń:

1. Cytaty (wtręty), czyli wyrazy i zwroty, którymi użytkownicy języka polskiego posługują się (w mowie i piśmie) w oryginalnej, obcej postaci (łącznie z akcentem).
2. Zapożyczenia częściowo przyswojone, czyli wyrazy obce mające uproszczoną wymowę i pisownię, adaptowane do polskiego systemu językowego, ale mimo to nieodmienne z powodu nietypowej budowy fleksyjnej.
3. Zapożyczenia całkowite, czyli wyrazy i wyrażenia przejęte z języków obcych, ale przystosowane do systemu języka polskiego pod względem pisowni, wymowy i odmiany¹⁴.

⁸ Zob. Н.И. Тарабасова, В.Г. Демьянов, *Вести-Куранты 1645–1646, 1648 гг.* [wstęp], s. 5.

⁹ Zob. А.И. Сумкина, Н.И. Тарабасова, *Вести-Куранты 1600–1639 гг.* [wstęp], s. 8.

¹⁰ Tamże, s. 9.

¹¹ V-K V, s. 142.

¹² Litera odtworzona przez redaktorów tomu.

¹³ V-K V, s. 7.

¹⁴ A. Markowski (red.), *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, PWN, Warszawa 2004, s. 1693–1694.

Według Kazimierza Lucińskiego wyrazów-cytatów nie można właściwie zaliczyć do zasobu słownictwa języka przyjmującego (są to m.in. nazwy instytucji i urzędów, zwroty grzecznościowe, tytuły i stanowiska, nazwy jednostek miar i wag), gdyż te słowa nie mają desygnatów w nowym środowisku językowym¹⁵. Zaprezentowana analiza obejmuje również terminy należące do tej grupy, ponieważ stanowią one niezwykle wartościowy materiał służący do prześledzenia adaptacji jednostek w języku rosyjskim. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że nie można nazwać wspomnianych jednostek *stricte* wyrazami-cytatami, gdyż zapis słów pochodzenia obcego zawsze wiązał się w tekstach rosyjskich z koniecznością przystosowania graficznego ze względu na odmienność alfabetu. W związku z tym w analizowanych tekstach słowa podlegają „obróbce językowej” i są zapisywane za pomocą transkrypcji bądź transliteracji.

Odnosząc się do badań Iwana Ohijenki, możemy posłużyć się dokonaniem przez badacza podziałem zapożyczeń, uwzględniającym stopień ich asymilacji. Wyróżnia on trzy grupy¹⁶. Pierwsza obejmuje wyrazy zapożyczone przez język bardzo wcześnie, które zostały w pełni przyswojone i w których nie jest odczuwalne pochodzenie obce (jako przykłady lingwista podaje: *буква, бутылка, вишня, лошадь, морковь, пушка, сапог* i wiele innych). Od wyrazów tych można tworzyć derywaty, pełnią one rolę podstawy słowotwórczej w języku rosyjskim. Do grupy drugiej językoznawca zalicza słowa *чисто иностранные*, tj. wyrazy pochodzenia obcego używane w języku często, które asymilowały się z rodzimymi. Wybrane przykłady: *доктор, аптека, солдат, школа* i inne. Grupę trzecią stanowią tzw. barbaryzmy — wyrazy, które można zastąpić ich rosyjskimi odpowiednikami, charakterystyczne dla języka nauki, zdecydowanie obce językowi potocznemu. To właśnie wyrazy ostatniego wskazanego typu wymagają wyjaśnienia i uściślenia w celu umożliwienia ich właściwego odbioru.

Zdaniem Władimira Demjanowa przy badaniu leksyki pochodzenia obcego w historycznym procesie rozwoju języka bardziej adekwatne jest posługiwanie się terminem *иноязычная лексика* niż *заимствованная лексика*. Różnicę w obu pojęciach można łatwo uchwycić: leksyka zapożyczona oznacza taką, która została zaadaptowana do systemu języka-biorcy, podczas gdy pierwszy termin wska-

¹⁵ K. Luciński, *Anglicyzmy w języku polskim i rosyjskim*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, Kielce 2000, s. 23–24.

¹⁶ И. И. Огиенко, *Иноземные элементы...*, s. 10–11.

zuje na niezakończony proces adaptacji¹⁷. W związku z tym w artykule będzie mowa o „wyrazach pochodzenia obcego”, „nazwach obcych”, a nie o „wyrazach zapożyczonych”.

W toku analizy diachronicznej warto przywołać zaproponowaną przez Olgę Lesicką zasadę procesualności, która polega na „uwzględnianiu faz procesu zapożyczania”, co daje możliwość prześledzenia poszczególnych etapów przystosowania się nowo zapożyczonych wyrazów „od pierwszych przypadków pojawiania się zapożyczenia w tekstach (w postaci zapożyczeń-cytatów, następnie transliteracji, z definicją lub przypisem), poprzez etap stabilizacji jego formy fonetycznej, gramatycznej i ortograficznej”¹⁸. Choć badaczka zajmuje się zapożyczeniami funkcjonującymi we współczesnym języku rosyjskim, niewątpliwie te same zjawiska i kolejne etapy adaptacji dają się zaobserwować przy analizie wyrazów zapożyczonych dawno.

Dzięki szczegółowemu badaniu nazw obcych występujących w tekstach powstałych na początku XVII wieku możemy zaprezentować trudności w asymilacji wyrazów do nowego systemu, wskazać warianty poszczególnych leksemów ilustrujące wahania charakterystyczne dla „zachowywania się” wyrazów na początkowych etapach ich występowania w języku-biorcy. Niżej zostaną przytoczone przykłady świadczące z jednej strony o nieznanym znaczeniu wyrazu (kiedy termin występuje wraz z synonimem czy też hiperonimem znanym użytkownikom języka; zostaje opatrzony definicją bądź ekwiwalentem rosyjskim, np. w przypadku jednostek pieniężnych, miar i wag), z drugiej strony o dostosowywaniu się do wymowy rosyjskiej (warianty fonetyczne) i do systemu odmiany — o czym świadczyć będą warianty końcówek fleksyjnych. Analiza obejmuje 18 wyrazów pochodzenia obcego.

Słowo **балет** pojawia się w analizowanych tekstach trzykrotnie: pod rokiem 1649. W kontekście: *был его дражайшеество посол на веселье имянуетца балет и на том балете был корол самъ с королевою а тот балет был до другоу утра до S з чсу V-K IV*, s. 159, przy pierwszym użyciu widzimy krótkie objaśnienie wyrazu (*веселье имянуетца балет*), który, jak się wydaje, mógł być niezrozumiały dla ówczesnego odbiorcy.

¹⁷ Рог. В. Г. Демьянов, *Иноязычная лексика в истории русского языка XI–XVII веков. Проблемы морфологической адаптации*, Наука, Москва 2001, s. 8.

¹⁸ O. Lesicka, *Anglojęzyczne zapożyczenia terminologiczne w rosyjskich czasopiśmiech ekonomicznych przełomu XX i XXI wieku*, WUW, Warszawa 2015, s. 80–81.

Przybliżenie terminu poprzez dodanie wyrazu synonimicznego do zapożyczeń nowych¹⁹ widzimy też w następujących przykładach: *королевские караблы именуютца фрегаты билися* V-K III, s. 65; *чают что ирляндские караблы фрегаты с ними билися* V-K IV, s. 198 oraz *стоит великою карабль галион наготове* V-K III, s. 73. W tym przypadku jako wyraz znany i rozumiany przez użytkowników języka rosyjskiego został dodany hiperonim. Warto zaznaczyć, że leksem *корабль* nie jest rdzennie rosyjski²⁰, został natomiast zapożyczony na tyle dawno, że jego obcość została zatarła. Wyraz *галионъ (галеонъ)* znajduje poświadczenie w słowniku języka rosyjskiego XI–XVII wieku ze wskazaniem na najwcześniejsze notowanie w 1628 roku²¹. Jeśli chodzi o leksem *фрегат*, czas wejścia do języka rosyjskiego tej nazwy okrętu datowany jest przez etymologów na okres panowania Piotra I, czyli przełom XVII i XVIII wieku²².

Na podstawie odnalezionych form wyrazu *граната* możemy prześledzić żywy proces adaptacji na poziomie morfologii – widoczne są wahania w rodzaju rzeczownika. Spójrzmy na przykłady: *вельл к валу того замка приложит гранату и от силы тое гранаты валу всорвало* V-K I, s. 179; *самаа болюаа граната* V-K V, s. 37; *много всякаго снаряду и гранат и ядер посылают* V-K V, s. 129, co potwierdza rodzaj żeński pożyczki; jedno użycie w rodzaju męskim: *неприятели гранатомъ руку пробилу* V-K VI, s. 381 oraz trzykrotnie odnotowane formy liczby mnogiej w VI tomie V-K: *гранаты кидаютъ*, s. 411; *пускали гранаты*, s. 101; *гранатами стреляют*, s. 299, na podstawie których nie jesteśmy w stanie wskazać na rodzaj gramatyczny. Natomiast w kontekście:

¹⁹ Nowych w kontekście badanej epoki historycznej.

²⁰ O greckim pochodzeniu wyrazu *корабль* pisze M. Vasmer, zob. *Этимологический словарь русского языка*, Прогресс, Москва 1986, t. II, s. 321.

²¹ Р.И. Аванесов и др. (ред.), *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Наука, Москва 1975, t. 4, s. 9.

²² M. Vasmer: „*фрегат* – уже в 1694 г., у Петра I, наряду с *фрегата* (у Петра I, 1713 г.). Первое – через голл. *fregat* – то же, а форма на -а – через нем. *Fregatte* – то же (с XVII в.) или прямо из франц. *fre gate* ‘фрегат’”, ЭСРЯ, t. IV, s. 207. W słowniku Mariny Klimowej jako czas zapożyczenia wyrazu wskazano XVII–XVIII w., M. В. Климова (сост.), *Большой этимологический словарь русского языка*, ДСК, Москва 2013, s. 835. Inne dostępne słowniki etymologiczne języka rosyjskiego wskazujące przy jednostkach datę zapożyczenia tego leksemu nie notują, zob. też: D. Głuszak, *Czas zapożyczenia wyrazów do języka rosyjskiego – weryfikacja danych zawartych w rosyjskich słownikach etymologicznych*, „*Slavia Orientalis*” 2019, vol. LXVIII, nr 4, s. 779–787.

росыпные ядра имянуюцца гранаты V-K IV, s. 168, tłumacz dodał objaśnienie terminu.

W przypadku jednostek pieniężnych widoczne są próby przybliżenia wartości walut obcych. Prześledźmy sposoby użycia wyrazów w kontekstach. Angielska jednostka monetarna *pound sterling* występująca w tekstach jako **фунтъ стерлингъ**, ale i *ѡунт стерлисъ* (*штерлис*), czy też *пунтъ стерлигъ*, *пунтъ стерлина*, *пунтъ стерлинов/стярлигов*²³, otrzymuje w tekstach stosowne objaśnienia — wartość podaną w rodzimej (lub zapożyczonej, ale znanej) walucie: *С ѡунтов денег а всякоу ѡунтъ стерлингъ по Д еѡимка любскихъ* V-K II, s. 44 oraz *по В пунтъ стярлигов на всякоу год а пунтъ стерлигъ по В рубли* V-K IV, s. 127; *казны по VI пундъ стерлинов а пундъ стерлинъ по два рубля* V-K IV, s. 97.

Analogicznie wygląda wyjaśnianie i innych nazw należących do systemu monetarnego. Przyjrzyjmy się leksemowi **крона**²⁴. Na podstawie następujących sposobów użycia widzimy przeliczenie waluty na nominal rosyjski — *алтын*: *дано им по В крона* [nad wersem napisano:] *крон по дватцати алтын* V-K IV, s. 151; *имати по пятидесят кронов а крон по дватцати алтын* V-K IV, s. 81; *С кронов а крон по К алтынъ* V-K IV, s. 201; *товары ценят на Ф кроновъ а крон по К алтын* V-K IV, s. 109 oraz *пятьсот пятьдесят тысячъ корон денегъ а в короне по К ти алтынъ* V-K III, s. 183. W tym ostatnim przykładzie mamy przeliczenie wartości plus hiperonim — *деньги*. Podobnie: *Р крон денег по VI крон на мцъ* V-K V, s. 21; *послал I крон ѡранцузскихъ денегъ в городъ Алтъверпенъ* V-K V, s. 78; *тѣ[м] де[н]гам Н м кронам* V-K V, s. 81. Poza przytoczonymi przykładami wyraz (w różnych wariantach fonetycznych i z widocznymi wahaniem w rodzaju gramatycznym) pojawia się siedmiokrotnie, jednak już bez wyjaśnień, np. *корол испанскоу послалъ к цисарю двѣсто тысячъ кроновъ* V-K I, s. 33; *карабль Сибелла с товаром ценою болши Л кронов* V-K V, s. 31 lub *онъ велѣл ньсколко тысячъ короновъ бѣднымъ людемъ роздать* V-K V, s. 97.

Kolejny leksem — **марка**²⁵ — odnotowany tylko w jednym użyciu ze zmianą rodzaju gramatycznego: *велѣл карету дѣлат въ*

²³ Jednostkom pieniężnym w tekstach *Vesti-Kurantów* poświęciłam osobny artykuł, zob. D. Głuszak, *Поговорим о деньгах (нерусские названия денежных единиц в Курантах XVII века)*, „Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie” 2017, nr 6, s. 86–95.

²⁴ W znaczeniu ‘название монеты’, por. M. Vasmer, ЭСРЯ, т. II, s. 381.

²⁵ W znaczeniu jednostki pieniężnej, zob. Д. Н. Ушаков, *Толковый словарь русского языка*, Терра, Москва 1996, т. II, s. 146.

BC...²⁶ любских а маркъ любскои по Е алтын V-K II, s. 40, również otrzymał przelicznik na wartość rodzimą.

Niemiecki *Gulden* występujący jako **гулден**, *гулдин* i *юлдин* dwukrotnie został przeliczony na nominał rodzimy: *на год по М милионов гулдинов а гулдинъ по В гривны V-K IV*, s. 132; *ржи покупають по КИ юлдину*²⁷; *дают по К Г юлдинов на мѣць а юлдин по полуполтине V-K IV*, s. 124, w trzech tekstach pojawia się „samodzielnie”: *сто тысячи гулдинов римских [...] сто ж тысячь гулдинов римских [...] сто тысячь гулдиновъ римских V-K IV*, s. 103; *[не]нку чор[ной] смолы купили въ HS гюлде[нов] V-K V*, s. 92; *бочку чорнои смолы купили въ HS гюлденов V-K V*, s. 95. Z kolei w tekstach z tomu VI tłumacz stosujący przelicznik: *дано в заплату ихъ смѣлости Н гулденов или Г рублевъ за всякои карабль такъ ж иныхъ воевод какъ выше будетъ возмет Л гулденовъ или S рублев. за всякои карабль иныхъ началниковъ К гулденовъ или Д рублев, за иные карабли у среднихъ капитановъ на котором М пушекъ і выше Г гунденов или В рублев за всякои воинскои карабль меншеі стат и S гулденов или АС рублев*, s. 114. Widzimy zatem tendencję do dodawania odpowiednika rosyjskiego do wartości obcej.

Podobnie jest w przypadku leksemu **флорин**: *денег двѣсте тысячи ѵлоринов а ѵлорин по поуѵимка V-K IV*, s. 80; *болши на десять тысяч ѵлоренов. а ѵлорен по полуполтине V-K IV*, s. 148; *девѣтнатцѣт тысячь ѵлоринов. а ѵрорин по полуполтине V-K IV*, s. 150. Sześciokrotnie odnotowano jednostkę bez dodatkowego wyjaśnienia.

Jednostki miary i wagi pochodzenia obcego, podobnie jak jednostki monetarne, otrzymują przelicznik rosyjski. Zilustrujemy to na przykładzie niderlandzkiego **ласт**: *РН ластов* [na marginesie dopisano:] *ластъ по РК пудов V-K V*, s. 75, francuskiego **квинтал**: *К квинталов серебра а в квинталъ по Р ѵнтов V-K I*, s. 180 oraz nieznanych na gruncie rosyjskim jednostek wagi **пиколь**²⁸ i **кати**²⁹. We fragmencie tekstu pod rokiem 1650 czytamy: *въсомъ НѠѢS никол* [pod wersem dopisano:] *никол по Г пуда руских V-K IV*, s. 210 i dalej: *М пушекъ желъзныхъ в грузу мѣсто а в николе въсу сто двѣцѣт ѵнтов V-K IV*, s. 211. W wykazie towarów

²⁶ Dalej utracone 5–6 liter.

²⁷ Zamiast *гюлдину*? — D.G.

²⁸ V-K IV: „в соотв. с голл. *pikol* из индонез. *pikul* ‘пикуль (мера веса)’?”, s. 210.

²⁹ V-K IV: „в соотв. с голл. *kattie* из индонез. *kati* ‘кати (мера веса)’?”, s. 210.

przywiezionych na statkach z Batavii³⁰ przy pierwszym pojawieniu się nazwy widzimy: *θITΠA* *пикол индѣиског полотно* [na marginesie wzmianka:] *во всяком пиколе РК ѳунтовѣ галанских V-K VI*, s. 236. Dalej długa lista już bez wyjaśnień: *ITθ* *пикол различных полотен имяютца гинганзѣ*, *ДΨ* *пикол беленых полотен имяютца мавруз*, *ЗК* *пикол беленых полотен имяютца саламповрус*, *θCΠ* *пикол беленых паркалов*, *ГХН* *пикол различных бятилес*, *СХН* *пикол платен индѣиских*, *ГCΠ* *пикол полотна парусного*, *ЦН* *пикол различных одеял*, *Ц* *пикол хивонисов*, *АХ* *пикол различных хицѣ*, *А* *пикол индѣиские карицы V-K VI*, s. 236–237 (+ 23 użycia).

Podobnie w przypadku drugiej nazwy — *кати* — tłumacz przy pierwszym użyciu jednostki rozszyfrowuje wartość na brzegu dokumentu: *КУΠθ* *кати японские канѳары* [na marginesie uwaga:] *во всякой катий ѳунтѣ Г чети галанских V-K VI*, s. 237, dalej bez przypisów: *РКД* *кати маз V-K VI*, s. 237; *Г* *миллиона* и *УѢЕѢЛЛГ* *кати бѣлог и чорног перцу V-K VI*, s. 238. Nie można wykluczyć jednak, że notatka z objaśnieniem należy do innej osoby lub powstała w innym czasie³¹.

Trudności wiążą się również z przekładem nazw materiałów, nieznanych dotychczas w Rosji. W jednym fragmencie spotykamy nazwę tkaniny *гингансѣ*³² (*ВФМА* *косякѣ бѣленых гингансѣ V-K IV*, s. 211), w różniejszym tekście leksem zapisany jako *гинганз* otrzymuje objaśnienie: *ITθ* *пикол различных полотен имяютца гинганзѣ V-K VI*, s. 236.

Nazwa *миткаль*, raz figurująca w tekście: *θΨМ* *косяков гвинѣиских суровыхѣ и бѣленых миткалеи V-K IV*, s. 211, została napisana nad zakreślonym *полотенѣ*, można więc przypuszczać, że tłumacz-korektor albo uznał nazwę pochodzenia obcego za dostatecznie zrozumiałą, albo uznał ekwiwalent rosyjski za nieodpowiedni na określenie tego terminu.

³⁰ Łacińska nazwa Holandii.

³¹ Jak zauważa autor wstępu do V tomu V-K, tłumaczenia gazet zagranicznych musiały podlegać wielokrotnemu przepisywaniu, gdyż niekiedy widoczne są mylnie skopiowane fragmenty tych samych tekstów z różną numeracją lub niemalże identyczne teksty różniące się jedynie szczegółami ortograficznymi, zob. В. Г. Демьянов, *Вести-Куранты 1651–1652 гг., 1654–1656 гг., 1658–1660 гг.* [wstęp], s. 9.

³² V-K IV: „так в ркп. в соотв. с голл. *gingang* (из индонез. *genggang* ‘полосатая ткань’)”, s. 211.

W przekładzie wiadomości angielskich z Londynu (1649 r.) figuruje wyraz **ребелри**³³, który otrzymuje pewne objaśnienie: *Пишутъ что здѣс новая смута оказываецца потому что ребелри то есть задор зачинщики в розных мѣстех съезжаютца* V-K IV, s. 96. Na podstawie kontekstu możemy zatem przypuszczać, że chodzi o angielski termin *levellers* w znaczeniu ‘*левеллеры, уравнители*’³⁴, czyli o nazwę nadaną członkom siedemnastowiecznego angielskiego ruchu politycznego³⁵. Wyraz pojawia się na łamach V-K w jeszcze jednym wariantcie (**лефеляры**), jednak nie został już opatrzony dodatkową informacją (*лефеляры опят слухъ есть и просятъ крѣпко новаго парламенту* V-K V, s. 78).

Z kolei inne leksemy pochodzenia obcego zostały niekiedy wykreślone w ostatniej redakcji. Przedstawimy przykłady. Francuski tytuł *madame* ros. **мадам** (lub, jak podaje Max Vasmer, dawne **мадама**)³⁶ jako *hapaks legomenon* widoczny jest w kontekście: *мадамаъ дѣ Лонгвелон Коевилле* V-K V, s. 145. Najwidoczniej pod wpływem odczuwalnej obcości wyraz został skreślony, jednak możemy mówić o pierwszym znanym poświadczeniu go w tekście napisanym w języku rosyjskim, ponieważ pojawia się już pod 1658 rokiem. Zdaniem Maksa Vasmera wyraz zapożyczono w epoce panowania Piotra I³⁷, słownik języka rosyjskiego XI–XVII wieku tego leksemu nie notuje³⁸, słownik języka rosyjskiego XVIII wieku jako pierwszą datę zapożyczenia podaje 1705 rok³⁹.

W przekładzie z niemieckich *Kurantów* z 2 grudnia 1659 – 30 stycznia 1660 roku⁴⁰ wprowadzono poprawki: nad zakreślonym

³³ Zdaniem Władimira Demjanowa, daną postać wyrazu należy rozpatrywać jako kontaminację niemieckiego *Rebell*, w liczbie mnogiej *Rebellen* z angielskim *leveller*, zob. В. Г. Демьянов, *Фонетико-морфологическая адаптация иноязычной лексики в русском языке XVII века*, Наука, Москва 1990, s. 119.

³⁴ Л. П. Крысин, *Современный словарь иностранных слов*, АСТ-ПРЕСС КНИГА, Москва 2012: „Левеллеры, англ. *leveller* — букв. уравнитель. Радикально-демократическая мелкобуржуазная группировка в Англии в период буржуазной революции 17 в. [...]”, s. 178.

³⁵ Zob. Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/lewellerzy;3932020.html> (17.02.2021).

³⁶ M. Vasmer, ЭСРЯ, т. II, s. 556.

³⁷ Tamże.

³⁸ Р. И. Аванесов и др. (ред.), *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Наука, Москва 1975.

³⁹ Ю. С. Сорокин (гл. ред.), *Словарь русского языка XVIII в.*, Наука, Санкт-Петербург 2001, т. 12, s. 33.

⁴⁰ Tekst nr 43, V-K V, s. 137–146.

монсир napisano *господинъ*, nad zakreślonym **принц** — князь. Pokazuje to konkurencję słów nowych i już znanych (rodzimych lub zapożyczonych znacznie wcześniej).

Ingerencja osoby przygotowującej tekst widoczna jest też w przypadku trzykrotnie poświadczonego słowa **поединок**⁴¹, która poskutkowała usunięciem leksemu: *арцухъ Беаууртъскоу с арцухомъ Неморскимъ сварилис [dalej wykreślone: и на поединок] и с пистолеи друг по друге стреляли V-K V, s. 84. W innym kontekście: граф Пенсъ. началноу маюръ Клаус ван Алефельдъ в Фленсбурхе ходили на поединокъ пѣши толкѡ Алефельду по шѣ немног осаплено и не учинили промеж собою ничево і хотѣли внов съхатца на конях с пистолми V-K III, s. 63 (ostatni wers, być może, stanowi uściślenie pojęcia) oraz już bez komentarzy: Любомирского два сна от двух графов убиты на поединку V-K VI, s. 297.*

Podsumowując, możemy wymienić następujące rozwiązania stosowane przez siedemnastowiecznych kopistów w celu przybliżenia odbiorcom terminu obcego: po pierwsze, wyjaśnianie znaczenia wyrazu poprzez dodanie synonimu bądź hiperonimu (na przykład: *урляньские карабли ѳрегаты с ними билися, стоить великою карабль галион наготове, пятьсот пятдесят тысячъ корон денегъ*). Należy dodać, że w tekstach V-K szerokie poświadczenie znajdują egzotyzy — liczne wyrazy odnoszące się do obcych realiów pojawiają się w tekstach również bez opisu i wyrazów blisko-znacznych.

Po drugie, odnotowuje się objaśnienia nazw obcojęzycznych poprzez dodanie opisu, krótkiej definicji (w konstrukcji: wyraz + *то есть* + związek wyrazowy lub w konstrukcji: związek wyrazowy + *именуется* + wyraz), na przykład: *ребелри то есть задор зачинцики, росъитные ядра имянютца гранаты*. Transkrypcja lub transliteracja z objaśnieniem jako technika stosowana przez tłumaczy jest nadal rozpowszechniona w przekładzie rzeczowników na język rosyjski, szczególnie jeśli mowa o ich użyciu w tekstach publicystycznych.

⁴¹ U Maksa Vasmera czytamy: „Займств. из польск. *pojedynek* ‘дуэль’”, ЭСРЯ, т. III, s. 302. Przy czym warto zwrócić szczególną uwagę na następujące odniesienie Vasmera do Wiktora Winogradowa: „Согласно Виноградову, «слово поединок укрепилось в русском языке не ранее самого конца XVII в. [...] под влиянием польск. *pojedynek* — то же»”, а в odnalezionych przykładach pierwsze уżыцие znalazło miejsce pod rokiem 1646 (V-K III, tekst nr 17, s. 55).

Po trzecie, należy wskazać na precyzowanie wartości – ten sposób tłumaczenia polega na przeliczaniu jednostek pieniężnych na waluty znane na gruncie rosyjskim (na przykład: *С ѳунтов денег а всякоу ѳунтъ стерлингъ по Д ѳѳимка любскихъ, по В пунтъ стярлигов на всякоу год а пунтъ стерлигъ по В рубли, денег двѳсте тысячи ѳлоринов а ѳлорин по поуѳѳимка, В крона [z dopiskiem:] крон по дватцати алтын*) lub dodawanie ekwiwalentów w postaci znanych jednostek miary i wagi (na przykład: *РН ластов [na marginesie:] ластъ по РК пудов, К квинталов серебра а в квинталъ по Р ѳунтов, въсомъ Нѳѳѳѳ пикол [pod wersem:] пикол по Г пуда руских*). Dzisiaj moglibyśmy w podobnych przypadkach mówić o tłumaczeniu z przypisami (co jest obecnie zabiegiem raczej niezbyt częstym), natomiast w materiałach publicystycznych XVII wieku wszystkie dodatkowe uwagi włączano do tekstu lub umieszczano na marginesach dość swobodnie.

W tekstach V-K odnotowano również używanie ekwiwalentów kulturowych (zastąpienie jednostki obcej wyrazem znanym): *господинъ* zamiast *монсир*, *князь* zamiast *принц*. Obecne są próby stosowania odpowiednika o znaczeniu bardziej ogólnym, jednak w tekście ostatecznie wykreślone, podobnie jak w przypadku usuniętych z tłumaczeń wyrazów niezrozumiałych lub zdecydowanie obcych językowi rosyjskiemu.

REFERENCES

- Birzhakova, Yelena, and Voynova, Lidiya, and Kutina, Lidiya. *Ocherki po istoricheskoy leksikologii russkogo yazyka XVIII veka. Yazykovyye kontakty i zaïmstvovaniya*. Leningrad: Nauka, 1972 [Биржакова, Елена. Войнова, Лидия. Кутина, Лидия. *Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования*. Ленинград: Наука, 1972].
- Dem'yanov, Vladimir. *Fonetiko-morfologicheskaya adaptatsiya inoyazychnoy leksiki v russkom yazyke XVII veka*. Moskva: Nauka, 1990 [Демьянов, Владимир. *Фонетико-морфологическая адаптация иноязычной лексики в русском языке XVII века*. Москва: Наука, 1990].
- Dem'yanov, Vladimir. *Inoyazychnaya leksika v istorii russkogo yazyka XI–XVII vekov. Problemy morfologicheskoy adaptatsii*. Moskva: Nauka, 2001 [Демьянов, Владимир. *Иноязычная лексика в истории русского языка XI–XVII веков. Проблемы морфологической адаптации*. Москва: Наука, 2001].
- Encyklopedia PWN, <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/lewellerzy;3932020.html>> (17.02.2021).

- Głuszak, Dorota. "Czas zapożyczenia wyrazów do języka rosyjskiego — weryfikacja danych zawartych w rosyjskich słownikach etymologicznych." *Slavia Orientalis* 2019, vol. LXVIII, no. 4: 779–787.
- Głuszak, Dorota. "Pogovorim o den'gakh (nerusskiye nazvaniya denezhnykh yedinit v Kurantakh XVII veka)." *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie* 2017, no. 6: 86–95 [Głuszak, Dorota. "Поговорим о деньгах (нерусские названия денежных единиц в Курантах XVII века)." *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie* 2017, no. 6: 86–95].
- Klimova, Marina. Ed. *Bol'shoy etimologicheskiiy slovar' russkogo yazyka*. Moskva: DSK, 2013 [Климова, Марина (сост.). *Большой этимологический словарь русского языка*. Москва: ДСК, 2013].
- Krysin, Leonid. *Sovremennyy slovar' inostrannykh slov*. Moskva: AST-PRESS KNIGA, 2012 [Крысин, Леонид. *Современный словарь иностранных слов*. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2012].
- Lesicka, Olga. *Anglojęzyczne zapożyczenia terminologiczne w rosyjskich czasopiśmiech ekonomicznych przelomu XX i XXI wieku*. Warszawa: WUW, 2015.
- Luciński, Kazimierz. *Anglicyzmy w języku polskim i rosyjskim*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, 2000.
- Markunas, Antoni, and Nimron, Zeev, and Purisman, Arkady. *Russko-polskiy uchebnyy slovar' istoricheskikh terminov. Rosyjsko-polski dydaktyczny slovník terminów historycznych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2000.
- Ogiyenko, Ivan. *Inozemnyye elementy v russkom yazyke. Istoriya proniknoveniya zaимstvovannykh slov v russkiy yazyk*. Moskva: URSS, 2009 [Огиенко, Иван. *Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык*. Москва: URSS, 2009].
- Slovar' russkogo yazyka XI–XVII vv.* Avanesov, Ruben et al. Eds. Moskva: Nauka, 1975 [*Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Аванесов, Рубен и др. (ред.). Москва: Наука, 1975].
- Slovar' russkogo yazyka XVIII v.* Sorokin, Yuriy. Ed. Sankt-Peterburg: Nauka, 2001 [*Словарь русского языка XVIII в.* Сорокин, Юрий (гл. ред.). Санкт-Петербург: Наука, 2001].
- Ushakov, Dmitriy. *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka*. Moskva: Terra, 1996 [Ушаков, Дмитрий. *Толковый словарь русского языка*. Москва: Терра, 1996].
- Vasmer, Max. *Etimologicheskiiy slovar' russkogo yazyka*. Moskva: Progress, 1986 [Фасмер, Макс. *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Прогресс, 1986].
- Vesti-Kuranty 1600–1639 gg.* Kotkov, Sergey. Ed. Izdaniye podgotovili: Tarabasova, Nina, and Dem'yanov, Vladimir, and Sumkina, Antonina. Moskva: Nauka, 1972 [*Вести-Куранты 1600–1639 гг.*, Котков, Сергей. Ред. Издание подготовили: Тарабасова, Нина, Демьянов, Владимир, Сумкина, Антонина. Москва: Наука, 1972].
- Vesti-Kuranty 1642–1644 gg.* Kotkov, Sergey. Ed. Izd. podgot.: Tarabasova, Nina, and Dem'yanov, Vladimir, and Sumkina, Antonina. Moskva: Nauka, 1976 [*Вести-Куранты 1642–1644 гг.* Котков, Сергей. Ред. Изд. подгот.: Тарабасова, Нина, Демьянов, Владимир, Сумкина, Антонина. Москва: Наука, 1976].
- Vesti-Kuranty 1645–1646, 1648 gg.* Kotkov, Sergey. Ed. Izd. podgot.: Tarabasova, Nina, and Dem'yanov, Vladimir. Moskva: Nauka, 1980 [*Вести-Куранты*

- 1645–1646, 1648 гг. Котков, Сергей. Ред. Изд. подгот.: Тарабасова, Нина. Демьянов, Владимир. Москва: Наука, 1980].
- Vesti-Kuranty 1648–1650 gg.* Kotkov, Sergey. Ed. Izd. podgot.: Dem'yanov, Vladimir, and Bakhturina, R. Moskva: Nauka, 1983 [*Вести-Куранты 1648–1650 гг.* Котков, Сергей. Ред. Изд. подгот.: Демьянов, Владимир. Бахтурина, Р. Москва: Наука, 1983].
- Vesti-Kuranty 1651–1652 gg., 1654–1656 gg., 1658–1660 gg.* Vomperskiy, Valentin. Ed. Izd. podgot.: Dem'yanov, Vladimir. Moskva: Nauka, 1996 [*Вести-Куранты 1651–1652 гг., 1654–1656 гг., 1658–1660 гг.* Вомперский, Валентин. Ред. Изд. подгот.: Демьянов, Владимир. Москва: Наука, 1996].
- Vesti-Kuranty 1656 g., 1660–1662 gg., 1664–1670 gg.* Moldovan, Aleksandr, and Maууer, Ingrid. Ed. Izd. podgot.: Dem'yanov, Vladimir. Moskva: Rukopisnyuе-рamyatniki Drevney Rusi, 2009 [*Вести-Куранты 1656 г., 1660–1662 гг., 1664–1670 гг.* Молдован, Александр. Майер, Ингрид. Ред. Изд. подгот.: Демьянов, Владимир. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2009].
- Wielki słownik poprawnej polszczyzny.* Markowski, Andrzej. Ed. Warszawa: PWN, 2004.